

HADİSİN DOĞUŞ VE GELİŞİM TARİHİNE YENİDEN BAKIŞ

Yavuz Ünal, Ensar Yayınları, 2010.

Ahmet ŞEN*

Bir hadis tarihi denemesi olarak nitelendirebileceğimiz çalışmaya Ünal, giriş bölümünde Hz. Peygamberin görevlerini açıklayarak başlamıştır. Hz. Peygamber'in görevleri tüm insanlık için tebliğ iken, Müslümanlar için teybin, helal ve haram kılmak ve teessî(örneklik)'tir. Müminlerin Hz. Peygamber'e karşı sorumlulukları ise, ittiba, itaat ve örnek almaktır. Giriş bölümünün sonunda hadisin konumuna yönelik tartışmalara ana hatlarıyla yer veren Yazar, risaletin başlangıç tarihiyle aynı zamanda varlık kazanmaya başlayan hadisin, Hz. Peygamber'in vefatından sonra daha fazla anlam ve önem kazandığını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bir takım önlemlerin alınmasına rağmen, hadislerin tahammül, hıfz ve eda aşamalarında insan zihninin devreye girmesi, hadislerin nüfuzunu kullanma yolunda bir eğilimin ortaya çıkması ve uydurma hadislerin piyasaya sürülmesi vb. nedenlerle oluşan bu birikim üzerinde bir takım kuşkular ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu durum, bazı insanları, “yeniden gözden geçirilmesi gerektiği” fikrine sevk ederken; bazılarını “islah edilemez”, ya da “zaten gereksizdi” tezleriyle hadisi redde sevk etmiştir. Burada ortaya çıkan problemleri Yazar, hadisin gereksizliği, güvenilirliği ve anlaşılma sorunu olmak üzere üç farklı gruba ayırmıştır. Son olarak Hadislerin mana ile rivayet edilmesi, uydurulan söz ve belgelerin Hz. Peygamber'e isnad edilmesi ve uydurulmuş olan hadisleri sahihlerinden ayıştıracak güvenilir bir yöntemin geliştirilememesi gibi hadise olan güveni sarsan unsurlar, 19. ve 20. yy.'da yaşayan farklı ülkelerden İslam alimlerinin görüşlerinin de değerlendirilmesiyle işlenmiştir.

***

Sahabenin hadis tahammülü mevzusuna kısaca değinen Yazar, hadisin korunma yolu olarak hıfz ve kitabeti zikretmiş ancak, sahabe dönemi için, sözün naklinde ve korunmasında ana unsurun hafıza olduğunu ifade etmiştir. Yazar, hadislerin yazılı forma aktarımlarının zorluğu ve yazının tekamülünü tamamlayamadığı gibi gerekçelerle Peygamber (sav) devrinde Kuran gibi yazıyla koruma altına alınmadığını ifade etmektedir(68). **Hz. Peygamber devrinde hadislerin tamamıyla kayıt altına alınmasının mümkün olmadığını ifade etmesi noktasında Ünal'a katılmaktayız. Ancak yazının tekamülünü tamamlayamamasının hadislerin tamamıyla Peygamber devrinde kayıt altına alınmaması için bir gerekçe olarak ileri sürülmesini eleştirebiliriz. Zira aynı yazı ile Kuran nasıl koruma altına alınabildi? Yazı (kitabet) kültürü hadislerin yazımı için neden uygun değildi? Yazar burada Kuran'ın Araplar tarafından daha sonra geliştirilen harekeleme ve noktalama sistemiyle korunduğunu ifade ederek görüşünü destekleme yoluna gitmektedir. Ancak aynı durum, eğer hadisler yazılıysa, yazılı hadis mirası içinde pekala mümkün olmaz mıydı? Burada tekrar ifade etmeliyiz ki; eleştirdiğimiz konu, Araplardaki kitabetin gelişmemesinin hadislerin Peygamber devrinde tamamıyla yazımı için bir engel teşkil ettiği şeklindeki görüştür. Yoksa o dönemde hadisin tümüyle kitabetinin imkanını savunmamaktayız.**

Hadisin metnin ele alırken yazar, *temel kurallar ve göstergeler* şeklinde bir ayrıma gitmiştir(81). “Ameller niyetlere göredir” hadisi, temel bir kriter olarak sonsuza dek Müslümanlar için önemli bir kuraldır. “bakın, benim kıldığım gibi siz de namazınızı kılın” hadisi ise fiile işaret etmektedir. Zira buradaki sözlü formdan ziyade onun işaret ettiği fiil önemlidir. Burada söz, göstergedir. Ünal devamında gösterge olarak nitelendirebileceğimiz hadislerin oluşumunda ravinin

* Arş. Gör., Erzincan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, asen@erzincan.edu.tr

bir takım tasarruflarının olabileceğine değinmiş ve mana ile rivayet çeşitlerinde ravinin bu konumunu zikretmiştir. Sahabe döneminde bir azimet olarak görülen lafzen rivayetin yanında manen rivayetin yaygınlığı vakiadır. Ancak tabiin dönemine geldiğimizde mana ile rivayetle ilgili bir takım şartların arandığını ifade eden Ünal, aranan bu şartların uygulamada ne kadar var olduğuyula ilgili şüphelerini ifade etmektedir(124).

***

H. Peygamber'in vefatından sonra, hadisler çoğalmaya başlamış ve H.3.yy'da en yüksek sayıya ulaşmıştır. Bunda hadislerin varyant farklarının ayrı birer hadis sayılması ve hadis uydurma faaliyetlerinin etkili olduğu ileri sürülmüştür(130). Yazar hadislerin çoğaltılmasını ya da çokça hadis rivayetinin engellenmesi faaliyetlerine değinerek Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali'nin bu noktadaki konumlarını ele almıştır. Hz. Ebubekir kendisine söylenen bir haberle ilgili oldukça ihtiyatlı davranmış ve haberi nakleden kişiden şahit istemiştir. Benzer durumu Hz. Ömer'de de görmekteyiz. Hz. Ömer bu konuda biraz daha ileri giderek yanlış haber nakledenleri cezalandırma yoluna başvurmuştur(141). Hz. Osman'ın hadislerin çoğaltılmasına tepkisi rivayetlerde yerini alırken Hz. Ali hadisleri kabulde tedbir olarak sözü söyleyen kişiye yemin ettirme yöntemini kullanmıştır(145). Yazar, Raşid halifelerin yaptığı bu uygulamalarla ilgili yanlış değerlendirmelerde bulunanları " kendi dönemlerini" dikkate almalarına bağlamaktadır. Ünal, Raşid halifelerin özellikle de Hz.Ömer'in hadislerin çoğaltılmasına karşı ihtiyatlı tutumlarını, Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan sosyokültürel değişimlere ve Hz.Peygamberin halkî-hulkî özellikleri, Onun dönemindeki devlet düzeni, savaşlar vs. gibi konulara insanların merakının olması ve bu bağlamda ortaya çıkan rivayetlerle ilgili Hz. Ömer'in bir takım endişeler taşıması bu ihtiyatî tavra sebep olmuştur. Hz. Peygamber hayattayken onun fiil ve söylemleri üzerine sıradan konuşmalar yapılırken, vefatından sonra bu tür konuşmalar bilinç ve şuura bürünmüştür. Çok hadis rivayetini engellemeye yönelik ortaya çıkan önlemleri yazar şu şekilde değerlendirmektedir(175):

Resulullah'ın hayatta olduğu dönemde, herkesin görme imkanı olduğu için, çok fazla merak edilmeyen halkî/fiziki ve hulkî/ahlakî nitelikler, vefatından sonra insanların özel ilgi alanına girmiş; dolayısıyla bu noktada yoğun bir talep ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in örneklik yönünü vurgulaması nedeniyle, rivayeti gerekli görülmesine rağmen, bütün ilginin buraya kayması nedeniyle, Kuran gibi öğrenilmesi zorunlu olan şeylerin ihmeline yol açmaya başlamıştır. Diğer bir ifade ile, Kuran'ın öğrenilmesi ve ezberlenmesi notasındaki duyarlılığı körelttiğinin; Hz. Peygamber'i itaat ve ittiba edilecek ya da örnek alınabileceği alanla, farklı ilimlere malzeme oluşturabilecek malumatlara karşı ilgi arasındaki dengenin bozulduğunun düşünülmesi böyle radikal bir kararın ya da tepkinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hadis rivayetin çoğalması meselesiyle ilgili önemli bir husus da hadis kavramının tanımı ve kapsamına yönelik Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan durumdur. Zira Hz. Ömer'i ihtiyatî tedbirlere yönelten durum rivayet edilen bir takım haberleri hadis olarak kabul etmemesiydi. Yazar, hadisçilerin, fıkıhçıların ve fıkıh usulcülerinin farklı hadis tanımlarına atıflar yaparak kişilerin önceliklerinin hadisin tanımı ve kapsamında etkili olduğunu ifade etmiş ve Hz. Ömer'e göre hadis olarak görülmeyen bir sözün kendilerini tenkit ettiği sahabiler tarafından hadis olarak telakki edilmesinin doğallığına vurgu yapmıştır(182). Hz Peygamberin siretinin Müslümanların ilgili alanına girmesinin sadece merakla da açıklanamayacağını ifade eden Yazar, onun sözlerinin ve Kuran ayetlerinin doğru anlaşılmasında Onun hayatındaki bazı ayrıntıların bilinmesini zorunlu kıldığını belirtmiştir. Zira söz doğduğu ortamdan ayrı düşünülemez(192). Hz. Peygamber'den sonra ağızdan ağza dolaşan haberlerden hangilerinin hadis/sünnet olduğuyula ilgili tartışma, hadis tedvin döneminde nelerin toplanacağı şeklinde yeniden ortaya çıkmıştır. Ashabın hayattan çekilmesi, hadis uydurma faaliyetlerinin başlaması ve bu uydurma sözlerin hadislerin arasına karışma tehlikesi ayrıca ideolojik yorumlarla hadislerin anlamlarının çarpıtılması riski Ömer b. Abdulaziz'i hadisleri derletmek için

harekete geçirmiştir. Ömer b. Abdulaziz bir araya getirilmesini istediği malumatlar ile Hz. Ömer'in hadis olarak kabul ettiği sözler büyük oranda birbirine benzemektedir ancak, Ömer b. Abdulaziz döneminde Peygamber'e nisbet edilen her şey hadis kapsamı içine dahil edilmişti. Tedvin ve tasnif edilen hadislere baktığımızda Hz. Peygamberle ilgili tüm bilgilerin yanında sahabe sözleri ve tabii fetvaları da hadis külliyatına dâhil edilmiştir.

***

H. Peygamber'in ahirete irtihalinden sonra, İslam coğrafyasının genişlemesiyle birlikte bir takım iç karışıklıklar zuhur etti. Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra hilafete geçen Hz. Ebubekir'e karşı bazı kabileler zekat vermemek için mücadele verdi. Hz. Ömer şehit edildi. Hz. Ömer'den sonra hilafete gelen Hz. Osman'ın devlet yönetimindeki bazı uygulamalarına karşı oluşan potansiyel huzursuzluk, Hz. Osman'ın katliyle açığa çıktı. Hz. Osman'dan sonra hilafete gelen Hz. Ali ile Şam valisi Hz. Muaviye arasındaki ihtilaf Sıffin savaşını doğurdu. Bu gibi kargaşalar neticesinde Havaric ve Şia gibi siyasi mezhepler yine sahabe devrinin sonunda Mürcie ve Kaderiyye, tabii asrının sonuna doğru da Cehmiyye ve Müşebbihe gibi kelâmî mezhepler ortaya çıktı. Bu arada bulanık suyu fırsat bilen zındık ve münafıklar fitne hareketleri için fırsat kollamaktaydılar. Tüm bu fikri ve fiili hareketlerin yanında, tevhid, ibadet, zühd vb. İslam'ın temel değerlerinin arka plana atılmasından rahatsızlık duyan saf Müslümanlar(!) da bu mücadelede yerlerini aldılar. Yukarıdaki her bir hareket, kendi konumu sağlamlaştırmak için tarih boyunca nasları kullanma, nasları kendi görüşlerini destekleyecek şekilde tevili etme ve sonunda da yeni naslar ihdas etme(uydurma) yoluna başvurmuşlardır(223). Yazar, yukarıdaki malumatları verdikten sonra hadis uydurma faaliyetlerinin ne zaman başladığı konusunu ele almıştır. Hadis uydurmacılığının başlangıç tarihiyle ilgili temel argümanlar şunlardır: Hz. Peygamber dönemi, Hz. Ebubekir dönemi, Hz. Osman dönemi, H. 40-41 yıllarında ve Hz. Hüseyin'in şehit edilmesinden sonra. Hz. Peygamber döneminde ortaya çıkan sahabilerin rivayette yaptıkları bazı hatalar üzerine birbirlerini suçlamaları gibi bazı örneklerle daha sonra zuhur eden sistemli ve ideolojik hadis uydurmacılığı birbirinden ayrı düşünülmelidir(265). Ashabın büyük bir çoğunluğunun hayatta olduğu bir dönemde Hz. Ebu Bekir döneminde de uydurmaların başlaması düşünülemez. Hadis uydurulmasının temel nedeni siyasî kamplaşmaların başlaması ve dini bir hüviyete bürünmesidir. Hz. Osman döneminde bir takım ihtilafların ortaya çıktığı doğrudur ancak bu ihtilaflar siyasi bir yapıda değildir. Dolayısıyla hadis uydurma faaliyetleri Hz. Osman dönemiyle başlatılamaz(273). Yazar, hadis uydurma faaliyetlerinin başlangıç tarihini Şia'nın başlangıç tarihiyle örtüştürmektedir. Hz. Hüseyin(v.61/680)'in şehit edilmesiyle beraber Emevî devleti iktidarını kuvvetlendirmiştir. Ancak Hz. Ali taraftarları faaliyetlerini gizliiden gizliye sürdürmekteydiler. Hz. Ali'nin fazileti, İslam'a hizmetleri, Hz. Peygamber'e yakınlığı gibi konularda mevcut materyaller yeterli gelmekteydi ancak onun ve neslinin hilafette hak sahibi olduğunu ileri sürmek için, mevcut nasların kullanımı veya tevili yeterli gelmemekteydi. Bunun için yeni naslar ihdas(uydurma) edilmeliydi(280). Yazar, hadis uydurma faaliyetlerinin tarihî seyri ile ilgili yukarıda yaptığı değerlendirmelerin ardından .... من كذب hadisi özelinde uydurma faaliyetlerine yönelik tepkileri bunun yansımalarını ele almıştır. Bahsi geçen hadiste zikredilen النار kelimesiyle ilgili değerlendirmede bulunan Ünal, metinde geçen bu kelimenin uydurma faaliyeti içinde bulunanlar için hem dünya hem de ahirette cezayı kapsadığını ifade etmekte ve bu kelimenin özellikle seçildiğini belirtmektedir. Yazar, Hz. Peygamber'in ... من كذب hadisiyle hadis uyduranlar için dünyada bir takım cezaların verilmesini de kastettiğini ifade etmektedir. **Yazarın bu konudaki görüşlerine katılmakla birlikte, “en-Nar” kelimesinin “Cehennem” kelimesinden ayrı olarak dünyevî cezaya özellikle vurgu yaptığı şeklindeki değerlendirmesine katılmamaktayız. Zira zikri geçen kelime Kuran'da genel olarak cehennem anlamında kullanılmıştır. Ayrıca, bir kişinin dünyada yaptığı bir eylemden dolayı ahiretle tehdit edilmesi yaptığı fiilin sadece ahirette cezasının olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin hırsızlık yapan bir kimsenin hem dünyada hem ahirette cezaya çarptırılacağı aşikardır. Bir diğer husus, dünyevî cezaya vurgu yaparak ahiret inancını taşımayanların da tehdit kapsamına alındığını ifade eden yazara şunları sorabiliriz: Toplum düzenini ifsat etmeye yönelik faaliyetlerde din ayrımı gözetilmeksizin ceza uygulanmaz mı? Bu**

konuda gayrı Müslimlerin özellikle dünyevî cezaya çarptırılacakları üzerine bir vurguya ihtiyaç var mı? Yine burada şu soru da akla gelmektedir: en-Nar kelimesiyle bu tür faaliyetlere girişenlere karşı dünyada bir takım yaptırımlar üzerine vurgu yapılıyorsa özellikle devlet yöneticilerinin bu konuda daha dikkatli olmaları gerekmez miydi? Burada özellikle ifade etmeliyiz ki, yazarın fikirlerine genel anlamda bir itirazımız yok, sadece bahsi geçen hadisteki *en-Nar* kelimesi etrafındaki görüşlerine özel bir itirazımız vardır. Hz. Peygamberin kendisinden sonra ortaya çıkacak olan “kendi adına yalan söyleme” faaliyetlerine karşı ümmetini uyarmasına rağmen, cezâî bir kısım tedbirler devlet eliyle alınmamıştır. Ancak bu konuda İslam âlimleri bir takım kısmî önlemler alma yoluna gitmişlerdir(301).

***

Çalışmanın son bölümünde hadis tespit ve tenkit sisteminin doğuşunu ele alan Yazar, hadisin tespiti noktasında ortaya konan çabaları, hadise yönelik tehditlere karşı onu korumaya çalışan Müslümanlarla, hadis için tehdit unsuru olan karşı hareket arasındaki hamleleri sıralayarak ele almıştır. Hz. Peygamber devrinde ortada dolaşan bir haberin doğruluğunu tespit için yegane kaynak Hz. Peygamberdi(310). Böylelikle bizzat haberin kaynağına gidip onu teyit ettirmek en sağlam yoldu. Hadisin tespiti noktasına Kuran ve meşhur sünnete arz metodunu zikrettikten sonra Yazar, haberi nakledenden şahit isteme yöntemini ele almıştır(322). Hz. Peygamber(sav)’in vefatından sonra haberleri kabulde ilk ihtiyatlı davranan kişi olarak telakki edilen Hz. Ebu Bekir bir haberi teyit etmek için sözü söyleyenden şahit istemiştir. Aynı metodu kullanan Hz. Ömer, çocuk düşürmenin cezasını belirten rivayeti hakkında Muğire b. Şube’den şahit istemiş, onun Muhammed b. Mesleme’yi şahit getirmesiyle rivayeti kabul etmiştir. Hz Ali dönemine geldiğimizde sahabenin bir kısmının vefat etmesi ve bir kısmının da Medine’den dışarı çıkması gibi nedenlerle sözü teyit ettirme ve şahit isteme imkanı büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Hz. Ali bunun üzerine sözü getirene yemin ettirme yöntemini uygulamıştır. İslam tarihinde fitnelerin zuhuruyla ve bir takım alt kimliklerin –şîlik-haricilik- ortaya çıkmasıyla nassların mezhebî görüşlere göre tevil edilmesi faaliyetlerini ortaya çıkardı. Bu durum karşısında önceki argümanların yetersiz kalmasıyla sözün doğruluğunu tespit için yeni bir adım olarak ravinin kim olduğu sorulmaya başlandı. En ilkel şekliyle isnadın başlangıcı olarak da kabul edilebilecek bu dönemde râvî eğer “ehli sünnet”ten ise, bu sözünün güvenilirliğine hamlolunuyordu. Ardından bir sonraki aşama olarak ifade edilebilecek, bilinen kimseden hadis alma yöntemi devreye sokuldu. Hadis uydurma faaliyetlerinin başlamasıyla beraber etkisiz kalan mevcut tespit yöntemlerine isnadın sorgulanması metodu eklendi. Fakat hadis metnini uyduranlar için sahih bir sened uydurmak zor değildi. Senedin de uydurulması karşısında yalancılara karşı, hadis müdafileri tarafından bu defa senedde geçen ravilerin çeşitli yönlerden araştırılması hamlesiyle karşılık verildi. Hadis tarihi boyunca hadis müfsitleri ile hadis müdafileri tarafından atılan karşılıklı adımlar her bir defasında yeni bir hamleyi gerekli kılıyordu. Burada hadis otoritelerinin hadisi tespitteki fonksiyonlarına da değinen Yazar, bu konuda son olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır(344):

Tarihî süreç içerisinde ortaya çıkan problemi aşmaya yönelik, çözüm önerilerinin sürekli değiştiğini görmekteyiz. Burada öncelikle problemin sürekli değiştiğini; söz konusu değişikliğe bir önceki uygulamanın çözüm olmadığını, bu nedenle yeni adımların atıldığını dikkate almak gerekmektedir. Bu durum, satrançtaki iki rakibin birbirini takip edip, muhatabının oyunun bozacak yeni bir hamleyle ona karşılık vermesi gibi, iki muhalif cephenin kültürel alandaki çatışmasını resmetmektedir. İşte bu nedenle, tek başına bu aşamalardan hiçbiri anlaşılacakları gibi, sonuçta derde deva da olamayacaktır.

Hadis tarihine yeniden bakmayı amaçlayan bu çalışma gerçekten yoğun bir zihni çabanın ürünüdür. Kitap, soru ve sorun eksenli bir çalışma olmakla beraber birçok yeni araştırmaya kapı aralayıcı bir niteliğe sahiptir. İşlenen konuların ağırlığıyla paralel olarak kullanılan dilin de ağır olması normal karşılanmalıdır. Bununla beraber kitapta bir miktar yazım hatalarının varlığını da son olarak ifade etmeliyiz.